

ОСОБЛИВОСТІ ДОБРОВОЛЬНОЇ РЕОРГАНІЗАЦІЇ СТРАХОВИКІВ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

FEATURES OF VOLUNTARY REORGANIZATION OF INSURERS UNDER UKRAINIAN LAW

Грабильнікова О.А., к.ю.н., доцент,
доцент кафедри цивільного, трудового та господарського права
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Статтю присвячено аналізу чинного законодавства, що визначає особливості правового статусу підприємницьких товариств-страховиків та виявлення особливостей їх добровільної реорганізації.

Відзначається, що особливості правового статусу страховика, обумовлені високими ризиками його підприємницької діяльності. Це обумовлює необхідність здійснення державних заходів регулятивного та наглядового характеру на страховому ринку.

Аналіз розбіжностей у визначенні поняття страховика у Цивільному кодексі України та Законі України «Про страхування» № 1909-IX, законодавчих актах одного рівня, дає підстави вважати, що вони обумовлені різним логічно-смісловим навантаженням цих понять.

У статті проаналізовані обмеження у обранні способів реорганізації страховиків. Оскільки процес реорганізації страховика може відбуватися у межах однієї організаційно-правової форми юридичних осіб – перетворення підприємницького товариства не може бути використане, як спосіб його реорганізації. Також висловлені сумніви щодо раціональності заборони виділу, як способу утворення нового страховика.

Аналіз організаційних відносин у сфері добровільної реорганізації страховиків дає можливість визначити декілька етапів, серед яких звертає на себе увагу підготовчий етап. Кожний період у процесі реорганізації відбувається під державним наглядом і завершується прийняттям регулятором відповідних рішень.

Звернено увагу на те, що особливістю добровільної реорганізації страховика є тісний зв'язок процесу реорганізації з припиненням діяльності страховика. Страховик не може здійснити добровільну реорганізацію без виконання вимог законодавства про завершення підприємницької діяльності і вихід з страхового ринку (питання про вихід страховика з ринку вирішується регулятором за заявою страховика про відкликання ліцензії та виключення з Державного реєстру фінансових установ). Відзначається, що юридична особа, яка виключена з цього реєстру не підлягає обов'язковому припиненню. З цього часу вона опиняється поза межами нагляду регулятора і може здійснювати інші види підприємницької діяльності. З цього ж часу підприємницьке товариство втрачає спеціальну правосуб'єктність.

Ключові слова: юридична особа, підприємницьке товариство, страховик, реорганізація, злиття, приєднання, поділ, перетворення, виділ, правонаступництво, припинення підприємницьких товариств.

This article analyzes the current legislation defining the legal status of insurance companies and identifies the specific aspects of their voluntary reorganization.

It is noted that the legal status of an insurer is characterized by high business risks, which necessitate state regulatory and supervisory measures in the insurance market.

An analysis of the discrepancies in the definition of "insurer" in the Civil Code of Ukraine and the Law of Ukraine "On Insurance" No. 1909-IX, both legislative acts of the same level, suggests that these differences arise from the distinct logical and semantic interpretations of the term.

The article examines the restrictions on the choice of reorganization methods for insurers. Since the reorganization of an insurer can only occur within the same organizational and legal form of a legal entity, transformation cannot be used as a method of reorganization. Additionally, doubts are raised about the rationale behind the prohibition of "spin-off" as a means of creating a new insurer.

An analysis of organizational relations in the field of voluntary reorganization of insurers allows for the identification of several stages, with particular attention given to the preparatory stage. Each phase of the reorganization process takes place under state supervision and concludes with the adoption of relevant decisions by the regulator.

Special attention is drawn to the fact that voluntary reorganization of an insurer is closely linked to the termination of its activities. An insurer cannot undergo voluntary reorganization without fulfilling legal requirements for the cessation of business activities and withdrawal from the insurance market. The issue of an insurer's market exit is decided by the regulator upon the insurer's request for license revocation and removal from the State Register of Financial Institutions. However, a legal entity removed from this register is not necessarily subject to mandatory dissolution. From this point onward, it is no longer under the regulator's supervision and may engage in other types of business activities. At the same time, the insurance company loses its special legal capacity.

Key words: legal entity, insurance company, insurer, reorganization, merger, acquisition, division, transformation, spin-off, succession, termination of business entities.

Сфера економіки, у якій формуються відносини із надання послуг підприємницькими товариствами, які набули статус страховика, є однією із найбільш чутливих для розвитку ринкових відносин. Значущість цієї сфери для фінансового сектора економіки, безпеки учасників страхових відносин та товарно-грошового обороту обумовлює необхідність забезпечення високого рівня державного контролю у сфері діяльності страховиків. Внаслідок поглиблення впливу держави на страхові компанії, а також під впливом деструктивних процесів у соціально-економічних відносинах відбулися зміни і на страховому ринку. «По статистичним даним кількість страховиків за 3 роки (від 2021 по 2024 рр.) знизилась майже в два рази (з 215 до 115). Це пов'язано насамперед із введенням жорсткіших регулятивних вимог щодо діяльності страховиків, оскільки лише 20% залишили страховий ринок за власним бажанням» [1, с. 294]. Динаміка цього процесу свідчить

про актуальність та необхідність дослідження питань, що виникають у зв'язку з реорганізацією та ліквідацією підприємницьких товариств-страховиків.

Стан попередніх досліджень: Відносини у сфері злиття, поділу, приєднання та перетворення юридичних осіб досліджували: О. В. Адамович, О. І. Бочарова, Д. В. Жеков, О. М. Зубатенко, Н. Ф. Ільницька, Є. В. Петров, П. О. Повар, В. М. Саветчук, О. М. Скоропис, О. М. Стратюк, Ю. М. Юркевич. Проте ці дослідження стосувалися загального порядку реорганізації юридичних осіб. Для підприємницьких товариств з особливим правовим статусом страховиків передбачені значні відмінності при здійсненні ними реорганізації. Правове регулювання діяльності страховиків та особливості їх правового статусу досліджували: М. В. Бобик, В. Г. Жорнокуй, О. О. Жук, І. О. Зискінд, В. М. Кміть, Н. В. Міловська, В. В. Радзивілюк. Але питання про особливості добро-

вільної реорганізації страховиків після суттєвих змін у законодавстві, на нашу думку, потребують дослідження.

Метою роботи є аналіз чинного законодавства, що визначає особливості правового статусу підприємницьких товариств-страховиків та виявлення особливостей їх добровільної реорганізації.

Виклад основного матеріалу. Внаслідок законодавчих змін, запроваджених з набранням чинності Законом України «Про страхування» від 18 листопада 2021 р. № 1909-IX [2], (далі – Закон № 1909-IX), відбулося значне поглиблення правового регулювання відносин із добровільної реорганізації підприємницьких товариств-страховиків. Особливості страхової діяльності полягають у тому, що вона відбувається на ринку фінансових послуг, має обмеження у прогнозованості і несе надзвичайно високі ризики. З огляду на це велику роль покликані відігравати орган, уповноважений державою на спостереження за станом цього ринку та корегуванням діяльності на ньому.

З набранням чинності Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо удосконалення функцій із державного регулювання ринків фінансових послуг» від 12.09.2019 № 79-IX [3] функції регулятора діяльності на страховому ринку набув Національний банк України (далі – НБУ), який виконує регулятивну та наглядову функцію. Законом № 1909-IX у розділі XIV визначені засади реалізації регулятивних та наглядових функцій НБУ. Отже, знаходять законодавче визнання пропозиції вчених, які наголошували на необхідності розрізнення цих понять. Зокрема І. О. Зискінд звертав увагу на те, що «дуже часто терміни «страхове регулювання» та «страховий нагляд» не розрізняють і ототожнюють ці два абсолютно різних поняття» [4, с. 37]. Розрізнення цих функцій регулятора дозволяє краще врахувати специфіку їх реалізації в окремих заходах регулятора.

Поняття «припинення підприємницьких товариств» за своїм логічним обсягом є більш вузьким у порівнянні з поняттям «припинення юридичної особи», яким охоплюється не лише уся сукупність можливих способів, а і усі суб'єкти, які набули статус юридичної особи у сфері приватного та публічного права. Норми Цивільного кодексу України (далі – ЦК) у ст. ст. 104-107, визначають загальний порядок реорганізації юридичних осіб. Винятки із загального порядку, якими для окремих суб'єктів встановлюються особливості реорганізації, визначаються спеціальними законодавчими актами. Зокрема, згідно з ч. 7 ст. 104 ЦК «особливості припинення банку, страховика, кредитної спілки, як юридичної особи встановлюються законом» [5]. Підприємницькі товариства, що здійснюють страхову діяльність також мають особливий правовий статус. Як зауважує О.О. Жук, «юридичний статус страхових компаній – це їх юридичне становище в системі тих чи інших правовідносин. Залежно від того, якими правовими нормами врегульований правовий статус страхових компаній, як, власне кажучи, і будь-яких інших суб'єктів права, він може бути конституційно-правовим, цивільно-правовим, адміністративно-правовим тощо» [6, с. 24]. Чинне законодавство визначає особливості правового статусу страховика, які слід врахувати як у сфері публічно-правового регулювання, такі у цивільних відносинах за його участю.

Особливе правове становище страховика обумовлене високими ризиками його підприємницької діяльності і акумулюванням у страховому портфелі надзвичайно великої кількості зобов'язань перед широким колом споживачів страхових послуг. Колапс у діяльності страховика в умовах високої інтеграції страхування в економіку може одночасно дестабілізувати фінансування підприємницької діяльності на інших ринках. Під впливом цих чинників держава має обмежити рамки підприємницької свободи страховика та встановити для нього додаткові обов'язки у сфері публічно-правового регулювання. Особливу увагу

регулятор зосередив на визначенні умов провадження страхової діяльності страховика та виходу його із страхового ринку. Постановою Правління Національного банку України від 25.12.2023 р. № 184 затверджене Положення про добровільний вихід з ринку страховика та передачу страховиком страхового портфеля [7]. Цим Положенням визначаються вимоги до завершення діяльності страхової компанії на страховому ринку. Вимоги цього правового акту у значній мірі визначають особливості добровільної реорганізації страховиків.

Особливістю набуття правового статусу страховика є вимоги до обрання суб'єктом підприємництва організаційно-правової форми. Згідно із ст. 8 Закону № 1909-IX «Страховики в Україні створюються у формі акціонерного товариства або товариства з додатковою відповідальністю (крім філій страховиків-нерезидентів)» [2]. Пунктом 66 ст. 1 Закону № 1909-IX страховик визначається, як «фінансова установа або філія страховика-нерезидента, які мають право здійснювати діяльність із страхування на території України» [2]. Дещо інше визначення страховика міститься у ст. 984 ЦК: «Страховиком є юридична особа, яка спеціально створена для здійснення страхової діяльності та одержала у встановленому порядку ліцензію на здійснення страхової діяльності» [5]. Хоча у Законі № 1909-IX при визначенні терміну «страховик» слова «спеціально створена для здійснення страхової діяльності» випущені та замість слів «юридична особа» використаний термін «фінансова установа» розбіжності у тлумаченні цього ключового поняття обумовлені різним логічно-смысловим навантаженням цих понять у цих законодавчих актах. У ЦК мова йде про учасника договірних відносин, яким може бути лише юридична особа. У п. 66 ст. 1 Закону № 1909-IX мова йде і про утворення, які такого статусу не мають, але є учасниками відносин у сфері нагляду та регулювання страхової діяльності.

Цивільна правоздатність страховика має особливості не властиві підприємницьким товариствам. «Для юридичних осіб, які здійснюють виключні види діяльності за відсутності можливості займатися іншими видами діяльності, характерною є спеціальна правоздатність. При визначенні спеціальної правосуб'єктності встановлюється спеціальний спектр суб'єктивних прав та обов'язків, які покладаються на певну категорію осіб відповідно до установчих документів, а також; відповідно до норм чинного законодавства» [8, с. 129]. Частиною 6 ст. 3 Закону № 1909-IX передбачено, що «Виключним видом діяльності страховика є діяльність із страхування, включаючи діяльність з надання гарантій відповідно до частини четвертої статті 11 цього Закону, та діяльність з надання супровідних послуг на ринку страхування» [2].

Процедура добровільної реорганізації підприємницьких товариств-страховиків, врегульована спеціальним законодавством, має істотні особливості, встановлені у ЦК, загальним порядком реорганізації юридичних осіб. У значній мірі це обумовлено необхідністю здійснення державних заходів регулятивного та наглядового характеру, які реалізуються регулятором у сфері страхової діяльності. Страховик не може покинути страховий ринок без виконання процедур, пов'язаних із припиненням його діяльності.

В основі добровільної реорганізації страховиків знаходиться їх прагнення залишитися на страховому ринку та вирішити поточні завдання з поліпшенням становища страховика та умов здійснення ним страхової діяльності.

Закон № 1909-IX визначає два види добровільної реорганізації страховиків: загальний та спрощений порядок їх реорганізації. Спрощений порядок застосовується, якщо страховики, є акціонерними товариствами і реорганізуються шляхом приєднання. Багато в чому ці процедури співпадають. Особливості приєднання у спрощеному порядку визначені у ч. 7 ст. 52 Закону № 1909-IX. Зокрема,

У п. п. а) п. 10 цієї частини встановлені обмеження щодо «необхідності повідомлення всіх кредиторів страховика, що приєднується, про рішення загальних зборів щодо приєднання та задоволення вимог кредиторів у зв'язку з приєднанням» та відповідно до п. п. г) цього пункту, не вимагається «здійснення податковими органами документальної позапланової перевірки страховика, що припиняється шляхом приєднання до іншого страховика» [2].

Загальний і спеціальний порядок передбачає до початку процедури реорганізації страховика, попереднє узгодження плану реорганізації страховика (плану спрощеної реорганізації страховика). Попередня ініціатива проведення реорганізації може бути реалізована Радою страховика. Відповідно до п. 41 ст. 25 Закону № 1909-IX до її повноважень належить затвердження проекту плану реорганізації страховика. Припинення підприємницького товариства-страховика відбувається з обов'язковим повідомленням регулятора (п. 10 ч. 2 ст. 35 Закону № 1909-IX). Згідно з ч. 2 ст. 51 Закону № 1909-IX страховик, що реорганізується, зобов'язаний подати до регулятора відповідну заяву та проект плану реорганізації, затверджений радою страховика. Процедура реорганізації страховика може бути розпочата виключно за умови одержання попереднього висновку регулятора про погодження плану реорганізації страховика. «Регулятор визначає обсяг, порядок та строки надання інформації про діяльність страховика та інших об'єктів нагляду...» (ч. 1 ст. 35 Закону № 1909-IX) [2]. «Регулятор приймає рішення про надання попереднього висновку про погодження проекту плану реорганізації або про відмову в його наданні...» (ч. 2 ст. 51 Закону № 1909-IX). «Попередній висновок Регулятора про погодження проекту плану реорганізації» [2] відкриває можливість для прийняття рішення про реорганізацію загальними зборами учасників процесу реорганізації. Підстави для відмови у погодженні попереднього плану реорганізації вичерпним чином визначені у ч. 3 ст. 51 Закону № 1909-IX.

Статтею 51 Закону № 1909-IX встановлено, що «страховики мають право здійснювати реорганізацію шляхом поділу, злиття або приєднання...» [2]. На відміну від переліку способів реорганізації юридичних осіб, визначених ст. 104 ЦК у ч. 1 цієї статті відсутній такий спосіб, як перетворення. Це спосіб, внаслідок реалізації якого, відбувається зміна організаційно-правової форми юридичної особи (ч. 1 ст. 108 ЦК). Стосовно цього питання у ст. 51 Закону № 1909-IX зазначено: «Учасниками процедури реорганізації страховика можуть бути виключно страховики, які мають однакову організаційно-правову форму» [2]. Такі ж обмеження встановлені для виділу юридичної особи з акціонерного товариства відповідно до абз. 3 ч. 1 ст. 133 Закону України «Про акціонерні товариства» від 27 липня 2022 року № 2465-IX (далі-Закон № 2465-IX) [9]. І для поділу акціонерного товариства та його перетворення таких обмежень не встановлено. Отже, для страховиків існує особливість процесу реорганізації страховика, який може відбуватися у межах однієї організаційно-правової форми юридичних осіб при цьому його перетворення не може бути застосоване.

Наступне обмеження встановлене абз. 2 ч. 1 ст. 51 Закону № 1909-IX «Здійснення реорганізації страховика шляхом виділу забороняється» [2]. Цивільне законодавство в ст. 109 ЦК та судова практика не розглядає виділ у якості способу реорганізації [5, 10]. За висновком В.Г. Жорнокуй «Широке розуміння реорганізації юридичних осіб як правонаступництва між юридичними особами, що передбачає комплексний одночасний перехід усього або частини майна, прав та обов'язків від одних юридичних осіб (правопередників), які можуть припинитися або продовжувати існування, до інших новостворених або існуючих осіб (правонаступників), включає в себе виділ» [11, с. 54]. Оскільки відсутні обмеження на поділ стра-

ховика, за наслідками якого утворюється дві нових юридичних особи правонаступника, не логічною виглядає заборона на утворення нового страховика шляхом виділу з існуючої страхової компанії.

Добровільна реорганізація шляхом злиття або приєднання відбувається за участю кількох страховиків. Умовою її здійснення є укладення між такими особами договору про реорганізацію страховика у письмовій формі, який підлягає затвердженню загальними зборами страховиків-учасників. Порушення вимог про форму договору тягне за собою його нікчемність.

Перший (підготовчий) етап реорганізації завершується скликанням за ініціативою ради страховика загальних зборів для прийняття рішення про реорганізацію, затвердження плану реорганізації та договору про реорганізацію між страховиками.

Особливою правовою формою передання зобов'язань перед страхувальниками страховиком, що підлягає реорганізації, до правонаступника – страховика є передача страхового портфеля, яка відбувається за письмовим договором між страховиками – учасниками реорганізації. Договір вступає в дію з дня отримання дозволу регулятора на передачу страхового портфеля. З цього часу він не може бути розірваний або припинений і з цього моменту страховик втрачає право на укладання договорів страхування за відповідним класом. Цей договір також може включати положення про: передачу активів страховику- правонаступнику, передачу йому інфраструктури для забезпечення здійснення страхування за класом страхування, в межах якого здійснюється передача страхового портфеля, проведення до нього працівників страховика, що передає страховий портфель. Отже, спеціальне законодавство розширює засади договірної регулювання реорганізації. Це безумовно сприяє чіткішій взаємодії страховиків, які є учасниками процесу реорганізації.

Страховик- правонаступник повідомляє у письмовій формі кожного страхувальника за страховим портфелем, що передається, про отримання дозволу на передачу страхового портфеля протягом 30 днів з дня отримання такого дозволу. Нормативно-правовими актами регулятора можуть бути встановлені особливі умови дострокового припинення договорів страхування (у тому числі обмеження на дострокове припинення) у зв'язку з передачею страхового портфеля.

Прийняття загальними зборами страховика рішення про реорганізацію відкриває шлях для завершення страхової діяльності страховиком (виходом з страхового ринку). Завершення процедури добровільного виходу страховика з ринку підтверджується передавальним актом, якщо реорганізація відбулася шляхом приєднання або злиття; розподільним балансом, у разі реорганізації шляхом поділу. Завершення страхової діяльності може бути підтвержене передавальним актом про передачу страхового портфеля або звітністю страховика про виконання страхового портфеля. Обов'язковою умовою виходу з ринку є звіт суб'єкта аудиторської діяльності, що підтверджує їх достовірність та повноту. Питання про вихід страховика з ринку вирішується за заявою страховика про відкликання ліцензії та виключення з Державного реєстру фінансових установ (ч. 10 ст. 62 закону № 1901-IX). Після виключення з Державного реєстру фінансових установ відомостей про страховика, яким прийнято рішення про добровільний вихід з ринку без припинення юридичної особи, юридична особа, яка припинена здійснювати діяльність із страхування, може здійснювати інші види діяльності, і зобов'язана привести свій статут та найменування у відповідність із законом. З цього ж часу юридична особа – страховик втрачає спеціальну правосуб'єктність.

Висновки. Добровільна реорганізація страховиків є дієвим механізмом поліпшення становища страховика та умов здійснення ним страхової діяльності в умовах

динамічних змін умов функціонування страхового ринку. Особливості добровільної реорганізації підприємницьких товариств, які набули спеціальний правовий статус страховиків органічно обумовлені високими ризиками підприємницької діяльності на страховому ринку. До обставин, якими обумовлені особливості добровільної реорганізації страховиків, слід віднести: необхідність здійснення державних заходів регулятивного та наглядового характеру на страховому ринку; а також тісний зв'язок процесу добровільної реорганізації та процедури припинення страхової діяльності і виходу страховика із страхового ринку.

Обмеження у обранні способів реорганізації страховиків способом перетворення, а також заборона на участь у добровільній реорганізації страховиків різних організаційно-правових форм юридичних осіб, на нашу думку, обумовлені особливостями регулювання корпоративних відносин у різних видах господарських товариств. У той же час висловлені сумніви щодо раціональності заборони виділу, як способу утворення нового страховика.

Помітне зростання договірного регулювання відносин реорганізації за участю страховиків має позитивно вплинути на упорядкування відносин у цій сфері. Процес добровільної реорганізації страховиків на відміну від загального порядку реорганізації підприємницьких товариств, включає підготовчий етап. Аналіз організаційних відносин у сфері добровільної реорганізації страховиків дає можливість визначити декілька етапів реалізації цього заходу. Кожний період (етап) у процесі реорганізації відбувається під державним контролем і завершується прийняттям регулятором рішень, визначених Законом № 1909-IX.

Регулювання процесу припинення діяльності страховика на страховому ринку органічно пов'язане із процесом добровільної реорганізації страховиків. Проте вихід із страхового ринку (припинення діяльності на страховому ринку) за загальним правилом призводить до втрати страховиком спеціального статусу і набуття загальної правоздатності підприємницького товариства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бобик М. В. Виклики становлення правового регулювання діяльності страховиків в Україні. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 3. С. 292-296. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/anprogr_2024_3_51.
2. Про страхування : Закон України від 18 листопада 2021 р. № 1909-IX / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1909-20#Text> (дата звернення – 22.01.2025).
3. Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо удосконалення функцій із державного регулювання ринків фінансових послуг : Закон України від 12.09.2019, р № 79-IX / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/79-20#Text> (дата звернення 15.01.2025).
4. Зискінд І. О. Сутність державного регулювання та нагляду за страховиками. *Вісник Академії адвокатури України*. 2009. Ч. 2. С. 37-42. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vaau_2009_2_9.
5. Цивільний кодекс України : Кодекс України від 16 січня 2003 р. № 435-IV / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#n562> (дата звернення: 18.01.2025).
6. Жук О. О. Права та обов'язки страхових компаній як елемент їх адміністративно-правового статусу. *Право та державне управління*. 2014. № 1-2. С. 23-27. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ptd_2014_1-2_7.
7. Постанова Правління Національного банку України від 25.12.2023 р. № 184 «Про затвердження Положення про добровільний вихід з ринку страховика та передачу страховиком страхового портфеля». URL: https://bank.gov.ua/ua/legislation/Resolution_25122023_184 (дата звернення: 18.01.2025).
8. Міловська Н. В. Правовий статус страховика як учасника договірних страхових відносин. *Цивілістична платформа*. 2024. № 2. С. 124-138. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/civplat_2024_2_9.
9. Про акціонерні товариства. Закон України від 27 липня 2022 р. № 2465-IX). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2465-20#n1985> (дата звернення 22.01.2025).
10. Постанова Верховного Суду 23 грудня 2019 року у справі № 910/15101/18. Верховний Суд. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86570211>.
11. Жорнокуй В. Г. Сутність реорганізації юридичної особи з позиції визнання виділу одним з її видів. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2022. № 2. С. 48-58. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhnuvs_2022_2_7.